

РАЗДЕЛ 4
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД
И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА
SECTION 4
LITERATURE STUDIES, TRANSLATION
AND TEXT INTERPRETATION

ХРАНАТОП ЭПІСТАЛЯРНАГА ТЭКСТУ

THE CHRONOTOPE OF THE EPISTOLARY TEXT

A. A. Albut

A. A. Albut

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
Мінск, Беларусь

Belarusian State University of Informatics and Radioelectronics
Minsk, Belarus

e-mail: a.albut@yandex.by

Артыкул прысвечаны хранатопу як катэгорыі эпістальнага тэксту. На матэрыяле лістоў народных пісьменнікаў Беларусі паказана шматслойнасць хранатопу. Прапанавана формула эксплікацыі дадзенай тэкставай катэгорыі: модус назіральніка, суб'ект, сітуацыйныя маркеры. Робіцца выснова пра прагматычную значнасць усіх вылучаных відаў хранатопу (рэальны і віртуальны хранатоп адрасанта, праспектыўны і рэтраспектыўны хранатоп адрасата), жанраўтваральную ролю дадзенай тэкставай катэгорыі.

Ключавыя словы: эпістальны тэкст; тэкставая катэгорыя; хранатоп, фармуляр ліста; маўленчы акт; члянiмасьць; камунікатыўны акт адрасанта; камунікатыўны акт адрасата.

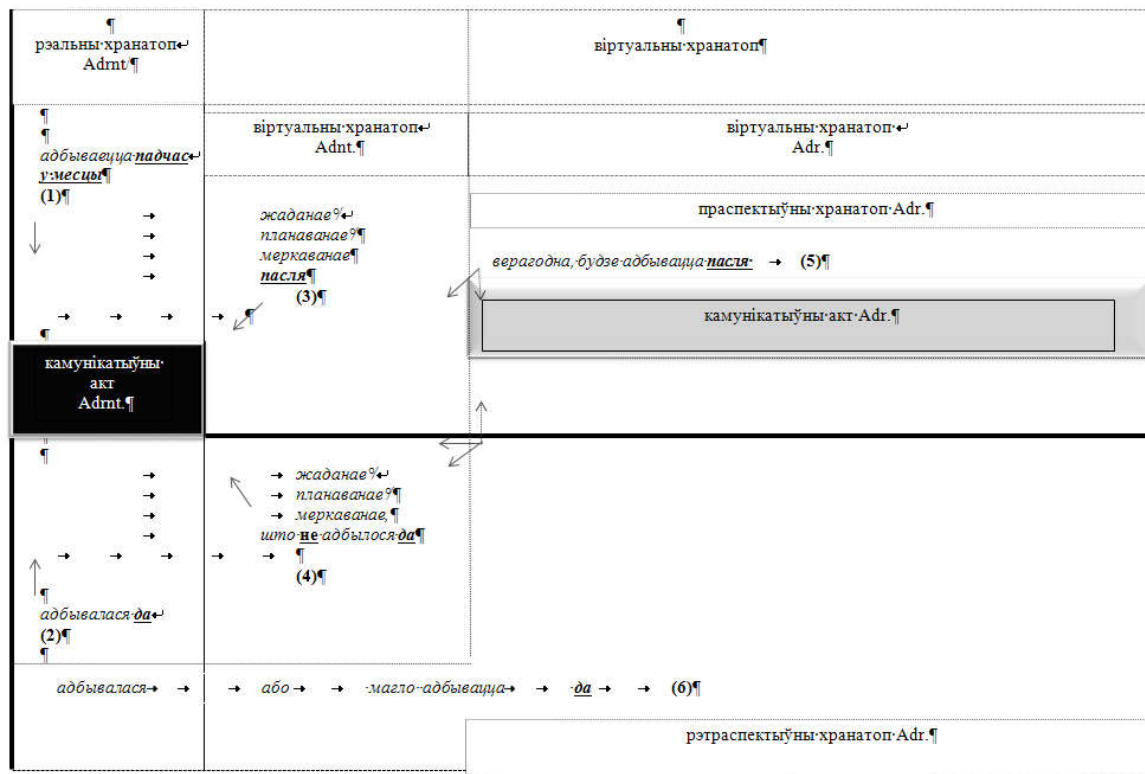
The article is dedicated to chronotope as a category of an epistolary text. The layering of chronotope is revealed on examples from Belarusian national writers' letters. A formula of the text category is explicated: modus observer, subject, situational markers. It is concluded about the pragmatic significance of all distinguished types of chronotope (real and virtual chronotope of the sender, retrospective and prospective chronotope of the addressee) and genre-formatting role of this text category.

Keywords: epistolary text; text category; chronotope; letter form; speech act; divisibility; sender's communicative act; addressee's communicative act.

Прастора і час канстытуююць, апісваюць быццё, яны фундаментальныя складнікі карціны свету, як навуковай, так і найўнай. Нездарма асэнсаванне феноменаў прасторы і часу пачалося яшчэ ў

рэчышчы міфалагічнага мыслення, а першыя канцэпцыі прасторы і часу з’явіліся ў Старажытнай Грэцыі фактычна разам са з’яўленнем філасофіі. Шматслойная канцэпцыя хранатопу ў эпістальным тэксе заснавана на работах М. Бахціна [1], І. Гальперына [2], Дж. У. Дана [3], В. Руднева [4].

Серыйная канцэпцыя часу Дж.У. Дана прадугледжвае існаванне сістэмы рознапарадкавых назіральнікаў (таксама і ўнутры адной свядомасці). Існуе мінімум два вымярэнні часу (модусы) – у якім чалавек жыве і ў якім ён назірае. Так, суб’ект 2 мае свой рэальны час і з’яўляецца назіральнікам за суб’ектам 1, чый час для суб’екта 2 становіцца прасторападобным, а значыць, у ім можна перамяшчацца, аналагічна перамяшчэнню ў прасторы. Такім чынам, два модусы ўласцівы адрасанту, а хранатоп адрасата – вынік перцэпцыі адрасанта-назіральніка. У лісце адрозніваецца *рэальны хранатоп адрасанта, віртуальны хранатоп адрасанта, праспектыўны хранатоп адрасата і рэтраспектыўны хранатоп адрасата*. Катэгорыя хранатопу ў тэксе ліста рэалізуецца праз запаўненне пераменных формулы: **наказчык модусу назіральніка |S| сітуацыйныя маркеры**. Схематычна выяўленне хранатопу ў лісце пададзена на малюнку (мал. 1) «Схема хранатопу эпістальнага тэксту». Прыклады кожнага з вылучаных відаў хранатопу будуць разгледжаны на матэрыяле эпістальнай спадчыны народных пісьменнікаў Беларусі, апублікаванай у акадэмічных зборах твораў.

Мал. 1. «Схема хранатопу эпістэлярнага тэксту»

Рэальны хранатоп адрасанта пазначае момант ажыццяўлення камунікатыўнага акта адрасанта (1):

Шлю Вам чарговае прывітанне з далекіх франтавых прастораў. Жывем, працуем, стараемся хоць словам наносіць паболей шкоды фашысцкай саранчы, каб яна здохла, праклятая, як мага хутчэй (3)¹. Ляжым з Кандратам у палатцы і марым аб тым, калі зноў трапім на родную зямлю, калі зноў убачым родныя палі і лясы (3). Не зусім утульна ў нашым догаве пад надакучлівым восеньскім дажджом, але мы думаем: няхай бы яшчэ больш лінуў дождж, няхай бы ішлі несканчоныя ліўні, каб змяло нашчэнт з нашай зямлі паскудную нечысць фашызму (3). Як ведаеце з газет (6), б'юць нацы немцаў цяпер не на жарты, латашаць як капусту. Спадзяемся, што з кожным днём мы будзем біць іх болей, яшчэ бязлітасней (3) (Лынькоў).

З пункту гледжання фармуляра ліста гэта эксордыум, які пераходзіць у нарацыя; з пазіцыі прагматычнага члянэння на падставе катэгорыі дыялагічнасці – наратыў з выказваннем антыфашысцкага зместу (разнавіднасць філасофскіх выказванняў у эпістальрыі перыяду ВАВ). У эксордыуме выкарыстаны матыў канстатацыі акта камунікацыі (*Шлю Вам чарговае прывітанне з далекіх франтавых прастораў*). Адзначым, што тыповым з'яўляецца спалучэнне дадзенага матыву эксордыума з указаннем месца ажыццяўлення камунікатыўнага акта адрасанта (з *далекіх франтавых прастораў*). Пазіцыя **модус назіральніка** ў дадзеным тыпе хранатопу не вылучаецца асобна: моўца праз абазначэнне свайго часу (усе граматычныя і лексічныя сродкі, які адпавядаюць *цяпер*) і месца (лексіка-граматычныя сродкі са значэннем *тут*) не ўводзіць каардынаты сябе як *наратара*, а ажыццяўляе *апавяданне, перажывае* пэўныя падзеі, *су-існуе* з імі. Сітуацыйнымі маркерамі ў разгляданым прыкладзе выступаюць: цяперашні час дзеясловаў-выказнікаў; словы з часавай семантыкай; словы для пазначэння характарыстык setting (атачэння, абставін); словы з прасторавай семантыкай; указанне на тых, хто не з'яўляецца ўдзельнікам камунікацыі (не толькі *bystanders* (сведкі, назіральнікі), але любыя асобы, згадка якіх канкрэтызуе час і месца, абставіны).

Рэальны хранатоп адрасата да моманту камунікатыўнага акта адрасанта (2):

¹ Хранатопы іншага тыпу пазначаны адпаведнай лічбай са «Схемы хранатопу эпістальярнага тэксту». Такім чынам, гэты прыклад ілюструе сплеченасць фрагментаў з рознымі відамі хранатопу ў жывой тканцы ліста.

Разгледзім фрагмент нарацыя – наратыў (частку дырэктыва). Згодна з алгарытмам папярэдняга прыкладу вылучым сітуацыйныя маркеры; модус назіральніка выражаны дзеясловамі прошлага часу:

Бачыце, паночку, рэч у тым: мяне тут у Мінску страшэнна абакралі. У 1916 г. я пакінуў пяць скрынь з кнігамі, рукапісамі і іншымі пісьменнымі матэрыяламі ў беларускай кнігарні пад апеку Уласава і Давідкага. Цяпер як прыехаў у Мінск, то і следу ўсяго гэтага не знайшоў. Раскралі ўсе, - і хто? – свае ж беларусы, каб ім ні дна, ні пакрышкі (Купала).

Віртуальны хранатоп адрасанта, які паказвае на будучыню, што яшчэ можа адбыцца (3):

Здароўе мае няважнае (1). Прахварэў грыпам і нейкім мабыць раматусам: балелі ўсе косці (2). Цяпер лепей, толькі з правай рукой няладна – баліць і нічога ей не магу падумаць (1). Над чым-небудзь працаваць толькі збіраюся. Чакаю цяпла і зялёна. Тады забяруся ў кусты і буду прыдумываць усякія штукі (Купала).

Прыведзены цалкам наратыў, размешчаны ў нарацыя. У ім спалучаны розныя часавыя планы: і тое, што адбываецца падчас напісання ліста (дакладней – стан, у якім знаходзіцца адрасант на момант камунікатыўнага акта), і тое, што напраўду адбывалася перад лістом, і тое, што, верагодна, на думку аўтара паслання, будзе пасля. Як і ў выпадку з прошлым часам выказнікаў, будучы час дзеясловаў (чакаю; забяруся; буду прыдумываць) – **паказчык модусу назіральніка**, але таксама ўскосны. Аднак у разгледаным фрагменце вылучаны выказнік, выражаны дзеясловам цяперашняга часу – **збіраюся (працаваць)**. Звернем увагу на лексічнае значэнне дадзенага дзеяслова: ен фазавы, адсылае да дзеяння, якое запланавана ў будучыні. Зафіксаваны сітуацыйныя маркеры: словы з часавай і прасторавай семантыкай.

Магчыма і экспліцытнае выражэнне модусу назіральніка:

*Дарэчы, даўно **думаю** я аб тым, каб вярнуцца зноў да свайго “Напрамку” – перагледзець, напавіць: здаецца, перарос я ўжо яго! Абавязкова як-небудзь сабяруся з сіламі і перасею ўсе, перачышчу! (Мележ); Тым часам **абяцаю**, калі выдам што лепшае, абавязкова прышлю экзэмпляр Вашай бібліятэцы (Лынькоў).*

Паказальна, што прыклады з лістоў І. Мележа і М. Лынькова – **камісівы**, прычым у апошнім выпадку камісіў выражаны экспліцытна. Натуральна, што такія маўленчыя акты суадносяцца з віртуальным хранатопам адрасанта, паколькі іх змест – план будучыні.

Віртуальны хранатоп адрасанта, які паказвае на будучыню, што не адбылася да моманту напісання (4):

*Атрымаў аж тры Вашы лісты: два па пошце і адзін праз Уралаву (2). За ўсе гэтыя пасланія шчыра дзякую (1). А я крыху ўжо завінаваціўся перад Вамі (1): пасля паштоўкі не пісаў лістоў (2), усе **спадзяваўся** сустрэць у маім 1063-м нумары самага старэйшыну сінедрыена нашага паважанага і люблага бацьку Якуба (Лынькоў).*

Прыведзены прыклад эксордыума, дзе спалучаны матывы падзякі і просьбы прабачыць за затрымку з адказам. **Паказчык модусу назіральніка**, як і ў прыкладах (3), выражаны дэлібератыўным дзеясловам. Аднак адрозненне віртуальных хранатопаў адрасанта (3) і (4) – у граматычнай форме такіх дзеясловаў: цяперашні час у выказваннях пра будучыню, якая можа адбыцца і прошлы час у выказваннях пра будучыню, якая не адбылася. Прысутнічае і сітуацыйны маркер, які пазначае месца.

Праспектыўны хранатоп адрасата (5):

Падзеі праспектыўнага хранатопу адрасата адбываюцца пасля часу камунікатыўнага акта адрасанта і пасля часу камунікатыўнага акта адрасата. Пазіцыю суб'екта займае атрымальнік ліста. Такія фрагменты эпісталярнага тэксту часта аказваюцца звязаныя з выражэннем дырэктыўных маўленчых актаў, самых розных – даручэнняў, просьбаў, парад, пажаданняў, запрашэнняў і нават дырэктываў – хутчэй толькі па форме, а па змесце экспрэсіўных.

*Што Вы, паночку, **думаеце** рабіць з сабою дэтам? Кідайце паночку, гэты няшчасны Піцер і перабірайцеся на пастаяннае жыццё хоць бы ў Мінск. Тут і паветра лепшае, і з прадуктамі лягчэй шмат. Ды тут бы Вам нічога не бракавала дзеля таго, што я магу з вескі ўсе даставаць (3), хоць і трудна з прывозам – адбіраюць (1). Дык надумайцеся і плюньце на гэты Петраград. Тут цераз Камісарыят можна было бы выхлопатаць пазваленне на перавоз усіх Ваішых рэчаў і бібліятэкі. Можна было б зрабіць гэта цераз п. Іваноўскага: ен загадчыкам выдавецка-літаратурнага аддзела пры Камісарыяце. Напішыце, што аб усім гэтым **думаеце** (Купала); П'ючы віно ў навагоднюю ноч, будзьце велікадушныя – не забывайце пра тых, хто не п'е!*

²(Мележ)

²Хранатоп этыкем даволі ўмоўны. Калі ёсць асобная марфалагічная форма, якая дазваляе на падставе фармальных прыкмет аднесці выказанае да таго ці іншага віду хранатопу, то мы гэтым і кіруемся. Але калі падумаць, для чаго

Сцвярджаюць і пазіцыю суб'екта, і праспекцыю адносна чытання ліста адрасатам выказнікі ў форме 2-ой асобы будучага часу (знойдзеш, прысылацьмеш), у форме загаднага ладу (кідайце, не забывайце), іншыя спосабы выражэння мадальнасці, аптатыўнасці (каб узяла і атрымала, можаш прыслаць). Для праспектыўнага хранатопу адрасата паказчык модусу назіральніка ў прэдыкатыўнасці, паколькі якраз гэтая ўласцівасць сказа дазваляе не проста ўказаць суб'екта, але і сцвердзіць зрушэння адносна сапраўднага моўцы і моманту напісання ліста каардынаты. Таксама арганізуюць час і прастору праспектыўнага хранатопу адрасата (таму выступаюць як паказчыкі модусу назіральніка ўскосна, з'яўляючыся хутчэй сітуацыйнымі маркерамі) форма будучага часу трэцяй асобы (будуць, выдадуць), форма ўмоўнага ладу ў безасабовых сказах (не бракавала б, можна было б зрабіць), іншыя спосабы выражэння мадальнасці, аптатыўнасці (трэба напісаць), закончанае трыванне інфінітыва (вярнуцца).

Праспектыўны хранатоп адрасата можа выяўляцца не толькі ў дырэктыўных маўленчых актах, але і ў асертывах:

Калі гэта пісьмо дойдзе да Барвіхі, Вам, відаць, застанецца мала часу там быць – будзеце збірацца ў дарогу (Броўка).

У дадзеным уяўленні (спосаб прэзентацыі асобы адрасата), якое знаходзіцца ў канцы нарацыя, ***паказчык модусу назіральніка*** выражаны найбольш экспліцытна – прэдыкатыўнай часткай складаназалежнага сказа, дзе ёсць непасрэднае ўказанне на час і месца камунікатыўнага акта адрасата.

Рэтраспектыўны хранатоп адрасата (6):

Рэтраспектыўны хранатоп адрасата можа быць пазначаны трыма тыпамі паказчыкаў модусу назіральніка. Першы з іх паказвае на сумеснае мінулае адрасанта і адрасата, гэта абсалютна рэальныя падзеі:

Такія нашы клопаты. А да гэтага хачу сказаць, што шкадую пра тое (1), што Вы не падышлі на Ларчанк.<авых> урачыстасцях (6), і маю гнеў на вашу лішнюю “застенчивость” (1). У гаворцы заўсёды больш скажэцца, чым можна напісаць у любым лісце (Мележ).

выкарыстоўваць цяперашні час у фразях: *пішу табе ліст, паціскаю руку?* Што ён паведамляе? Строга лагічным крытэрыям праўдзівасці такія выказванні не адпавядаюць. Апраўднасць такой граматычнай формы тлумачыцца ветлівасцю, этыкетам: яны сапраўду маюць рытуалізаваны характар. Можна сказаць, што гэта дадатковы спосаб выказання ўвагі да суразмоўцы, эмпатыі, стварэння камфорту маўленчых зносін. Такі цяперашні час нібыта дазваляе аб'яднаць каардынаты камунікатыўных актаў адрасанта і адрасата.

Другі від паказчыка модусу назіральніка – указанне на крыніцу інфармацыі, на падставе якой моўца стварае рэтраспектыўны хранатоп адрасата:

Ходзяць тут у нас упартыя чуткі, што адзін з Казачэнкаў напісаў чудовый роман (6). Думаю, што гэта – праўда, лічачы, што дыму без агню не бывае (1) (Мележ).

Трэці тып модусу назіральніка паказвае на ўяўны вобраз часу і прасторы, сканструяваны выключна самім адрасантам. Паказальна, што цяперашняе або будучыня адрасанта з пазіцыі камунікатыўнага акта адрасата будзе мінулым:

Зараз перагледзіў гурбу прэс-бюлетэняў (2). Пайду спаць (3). Поўнач (1). А ў нас, пэўна, пачынае ў гэты час звінец будзільнік. Устаюць дзеці. І, як заўседы, Ірынка з Верачкай не хочуць нічога есці і ідуць галодныя ў школу. Як даўно я не бачыўся з Вамі (1)! (Танк).

Хранатоп, паводле М. Бахціна, вельмі важная катэгорыя мастацкага тэксту, паколькі якраз яна дазваляе размяжоўваць жанры і жанравыя разнавіднасці. «Хранатоп як фармальна-зместавая катэгорыя вызначае (у значнай ступені) і вобраз чалавека ў літаратуры; гэты вобраз заўседы істотна хранатапічны» [1, с. 121–122]. Паколькі камунікатыўны акт адрасанта і камунікатыўны акт адрасата не супадаюць у часе і прасторы, то важнымі для паспяховасці зносін становяцца сродкі стварэння вобразу як самога моўцы, так і вобразу атрымальніка. Шматслойнае мадэляванне часу і прасторы ўдзельнікаў камунікацыі выяўляе спецыфіку ліста як жанру.

БІБЛІАГРАФІЯЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Бахтин, М.М. Формы времени и хронотопа в романе / М.М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин ; сост. С. Бочаров, В. Кожин. – М. : Худож. лит., 1986. – С. 121–290.
2. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – 5-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Данн, Дж.У. Эксперимент со временем / Дж.У. Данн. – М. : Аграф, 2000. – 224 с.
4. Руднев, В.П. Джон Уильям Данн в культуре XX века / В.П. Руднев // Эксперимент со временем / Дж.У. Данн. – М. : Аграф, 2000. – С. 5–13.